

СОЦІАЛЬНИЙ СУПРОВІД ДІТЕЙ ІЗ АДОПЦІЙНИХ СІМЕЙ

SOCIAL SUPPORT FOR CHILDREN FROM ADOPTION FAMILIES

Нові реалії та виклики воєнного стану в країні зумовили болючі наслідки, які більшою чи меншою торкнулися кожної родини. Одним із таких наслідків є те, що багато дітей втратили своїх батьків у цей важкий період. Сотні сімей забирають до себе дітей родичів, які потрапили в біду або загинули. Є діти, які через війну втратили батьків чи залишилися без батьківського піклування і потребують сімейної опіки. Забезпечення задоволення основних потреб дитини та надання стимулів для її розвитку здатна тільки сім'я. Тому, якщо немає можливості дитині проживати з рідними батьками, найкращими альтернативами є: адопційна сім'я, в основі якої -усиновлення/ удочеріння. Перед дорослими, які хотіли б усиновити цих дітей чи взяти під опіку, постали нові виклики – забезпечити їх потреби, виховати, створити належні умови для їх розвитку. Окрім того, дорослі, які стали опікунами чи прагнуть усиновити дітей, не завжди усвідомлюють власні можливості щодо прийняття дитини у свою родину. Це стосується і адаптації дітей та усиновителів/опікунів, на яку потрібен час і допомога фахівців. Щоб допомогти сім'ям впоратися з питаннями адаптації у них дітей, які залишилися без піклування батьків необхідна допомога фахівців. В адопційних сім'ях найчастіше постають проблеми адаптації усиновлювачів і прийомних дітей, що засвідчує необхідність підготовки прийомних батьків та здійснення соціального супроводу таких сімей. Актуальним постає питання вдосконалення технології створення адопційних сімей а також їх супровід соціальними працівниками.

У статті розглядається питання соціального супроводу дітей із адопційних сімей. Акцентовано увагу на проблемах адаптації дітей, що актуалізує проблему підготовки потенційних батьків до прийому дітей в адопційну сім'ю та здійснення соціального супроводу таких сімей. Розкрито технологію соціального супроводу адопційних сімей, його планування, етапи, зміст роботи із такими сім'ями, ефективні форми роботи, оцінку його ефективності, підстави для завершення.

Ключові слова: адопційна сім'я, сім'я з прийомними дітьми, усиновлення, діти сироти, діти, позбавлені батьківської опіки/ піклування, адаптація, соціальний супровід.

New realities and challenges of martial law in the country, which no one was ready for, led to painful consequences that affected every family to a greater or lesser degree. One such consequence is that many children have lost their parents during this difficult time. Hundreds of families take children of relatives who are in trouble or dead. There are children who lost their parents because of the war or were left without parental care and need family care. Only a family can meet the basic needs of the child and provide incentives for his/her development. Therefore, if it is not possible for the child to live with his/her parents, the best alternative is an adoptive family based on adoption. Adults who want to adopt or care for these children face new responsibilities and challenges – they should meet their needs, educate them, and create appropriate conditions for their development. Moreover, adults who have become guardians or seek to adopt children are not always aware of their abilities on accepting a child into their family. This also applies to the adaptation of children and adoptive parents/guardians, which requires time and professional help. The help of specialists for adoptive parents, guardians, and parents of family-type orphanages is needed to help families cope with the adaptation of children left without parental care. Adoptive families often have problems with the adaptation of adoptive parents and adopted children, which indicates the need to train adoptive parents and provide social support for such families. There is still the issue of improving the technology of creating families with adopted children: from finding potential parents to deciding on adoption, as well as social support of adoptive families by social workers: helping such families in raising a child, setting priorities to meet better the needs of children at all stages of their development.

The article reveals the issue of social support for children from adoptive families. Special attention is paid to the problems of adaptation of children, which actualizes the problem of preparing potential parents to accept children into the adoptive family and provision of social support for such families. The technology of social support of adoptive families, its planning, stages, the content of work with such families, effective forms of work, evaluation of its effectiveness, and grounds for completion have been provided.

Key words: adoptive family, family with adopted children, adoption, orphans, children deprived of parental care, adaptation, social support.

УДК 37.013.42

DOI <https://doi.org/10.32843/2663-6085/2022/47.49>

Протас О.Л.,

докт. пед. наук,
професор кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Постановка проблеми у загальному вигляді.

В сучасних умовах соціально-політичної ситуації в країні, що за своїми впливами відповідає складним життєвим, а часто і травмуючим обставинам, очевидно постає необхідність соціально-психологічного захисту та психологічної і соціальної допомоги як окремим людям, так і дітям, зокрема.

У зв'язку з цим, суттєво підвищується значення професійної діяльності соціальних працівників з дітьми, які втратили батьків, а також з різних причин залишилися без їх опіки/ піклування.

Важливим у таких випадках є соціально-психологічний захист і допомога таким сім'ям і дітям, забезпечення основних прав і свобод дітей, формування толерантного ставлення до них, визначення основних потреб дітей та знаходження ресурсів для їх задоволення.

Забезпечення задоволення основних потреб дитини та надання стимулів для її розвитку здатна тільки сім'я. Тому, якщо немає можливості дитині проживати з рідними батьками, найкращими альтернативами є: адопційна сім'я, в основі якої

-усиновлення/ удочірення, прийомна сім'я, дитячий будинок сімейного типу.

Актуальним постає питання вдосконалення технології створення сімей з прийомними дітьми: від пошуку потенційних батьків до прийняття рішення про усиновлення, а також допомога таким сім'ям у вихованні дитини, визначенні пріоритетів, щоб краще задовольнити потреби дітей на усіх стадіях їх розвитку. Це вимагає організації соціального супроводу адопційних сімей соціальними працівниками.

Питання усиновлення дітей в Україні регулюються такими нормативно-правовими документами, як: Декларація прав дитини (1989 р.), Конвенція ООН про права дитини (1989 р.), Європейською конвенцією про усиновлення дітей (1967 р.), ратифікованої Законом України в 2011 р., Конвенцією про захист дітей та співробітництво в галузі міждержавного усиновлення (1993 р.), Конвенцією про юрисдикцію, право, що застосовується, та визнання рішень про усиновлення (1965 р.), Конституцією України (1996 р.), Сімейним кодексом України (2002 р.), Цивільним кодексом України (2003 р.), Законами України: «Про охорону дитинства» (2001), «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування» (2005 р.), «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» (1995), «Про соціальні послуги» (2019 р.), «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю» (2001 р.) та ін.; Указами Президента України: «Про деякі питання забезпечення прав дітей-сиріт, дітей, розвитку та підтримки сімейних форм виховання дітей», «Про Національну стратегію профілактики соціального сирітства» (2012 р.); Постановами КМУ: «Питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної із захистом прав дитини» (2008 р.), «Про затвердження Порядку провадження діяльності з усиновлення і здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей» (2008 р.), «Про внесення змін до Порядку провадження діяльності з усиновлення та здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей» (2019) та ін.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Вітчизняною і зарубіжною наукою напрацьовано значний теоретичний доробок та емпіричний досвід у питанні надання допомоги дітям із сімей з прийомними дітьми: С. Бадора, Г. Бевз, С. Волинець, А. Калініна, А. Капська, Л. Ковальчук, Н. Комарова, М. Корольчук, В. Костів, В. Кузьмінський, Г. Лактіонова, В. Панок, Ж. Петрочко, І. Пеша, І. Трубавіна, О. Яременко та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Проте нові виклики воєнного стану в країні потребують нагального вирішення потреб і проблем дітей, які через війну залишилися без батьківського піклування і потребують сімейної

опіки. Дорослі, які прагнуть усиновити дітей, не завжди усвідомлюють можливості щодо прийняття дитини у свою родину. Окрім дотримання передбаченої нормативно-правовими документами процедури усиновлення, потрібно швидко реагувати на ці виклики, що потребує знання технології створення сімей із прийомними дітьми, навчання кандидатів в усиновлювачі та сприяння адаптації дітей та усиновителів/опікунів, на які потрібен час і допомога фахівців.

Мета статті – виявити особливості здійснення соціального супроводу дітей із адопційних сімей.

Діти, позбавлені батьківського піклування, це ті, які позбавлені піклування батьків через: позбавлення їх батьківських прав, відібрані у батьків; батьки яких загинули, безвісті відсутні чи недієздатні; відбувають покарання в місцях позбавлення волі, мають тривалу хворобу, яка не дозволяє виконувати обов'язки батьків, а також це діти, яких розлучили із сім'єю, безпритульні, батьки яких невідомі, чи від яких відмовилися батьки, або ж якщо батьки не виконують своїх батьківських обов'язків у зв'язку з причин, які неможливо з'ясувати, які перебувають на тимчасово окупованій території чи території воєнних дій України [5].

Для дітей, позбавлених опіки батьків, для забезпечення задоволення основних потреб дитини найкращими альтернативами є: адопційна сім'я, в основі якої усиновлення/ удочірення, прийомна сім'я, дитячий будинок сімейного типу.

Адопційна сім'я утворена через усиновлення дитини, позбавленої батьківського піклування внаслідок смерті батьків, втрати батьківських прав, хвороби, відмови від дитини тощо [1, с. 198].

Усиновлення є прийняття усиновлювачем у свою сім'ю особи на правах дочки чи сина, що здійснене на підставі рішення суду [5]. Це юридичний акт, який встановлює такі особисті й майнові відносини, які існують між рідними батьками й дітьми. Воно має відповідати інтересам дітей, основна з яких отримання сім'ї, дотримання прав, а також інтересам усиновителів – задоволення потреб батьківства. Через усиновлення може утворюватися повна змінена сім'я (за участю нового члена сім'ї – вітчима, мачухи, воно відбувається не завжди).

Серед типів сімей з прийомними дітьми: сім'я з таємницею усиновлення чи без неї; сім'я без таємниці усиновлення для дитини, сім'я з прийомними дітьми з одним із проблемних батьків.

Специфікою адопційних сімей є: 1) родинні відносини (усиновлення); 2) в основі сім'ї з прийомними дітьми (утвореній після смерті батьків, позбавлення батьківських прав, хвороби, відмови від дитини тощо) діти, прийняті у нову сім'ю, виховуються за участю нового члена сім'ї – вітчима, мачухи або інших осіб, що замінюють батьків в умовах відносин усиновлення, отримують не тільки

батьків, які прирівнюються в особистих і майнових правах та обов'язках до кровних родичів, але й заново батьківську опіку; 3) батьківська турбота є специфічною, зі своїми проблемами (збереження таємниці усиновлення, можливість вибору спілкування з рідними батьками, вибору батьками виховних засобів впливу тощо).

Наукові дослідження [1;3] засвідчують, що специфічними особливостями розвитку і поведінки дітей із осиротілих сімей при втраті батьків є: неспецифічні травми, депресії; переживання горя, хвилювання; відсутність самоконтролю; розчарування; відсутність будь-яких почуттів до інших; страшні сни, анорексія.

Оскільки дитина потрапляє в нове сімейне середовище, то вагоме значення має адаптація усиновленої дитини до нього. Для створення сприятливих взаємовідносин в сім'ї з усиновленими дітьми слід врахувати ряд факторів: особливості фізичного і психічного розвитку дитини; усвідомлення відповідальності батьків щодо виховання та утримання дитини; налагодження психологічного комфорту в сім'ї, уникнення психотравмуючих ситуацій, урегулювання стосунків з усиновлених з рідними дітьми.

У наукових дослідженнях виокремлюють такі етапи адаптації усиновленої дитини в новій сім'ї: 1) ознайомлювальний (до 2 міс.), під час якого потрібно налагодити контакт через іграшки, книги, спільну прогулянку, враховуючи вік, стать, інтереси та рівень розвитку дитини. Дитина має звикнути до нових умов, режиму і порядку, привчати до яких слід тактовно, нагадуючи, що вона забула, а дисциплінарні виховні обмеження краще не використовувати. Проявляються: допитливість, емоційні труднощі дитини, тривога й радість одночасно, через що стає метушливою, незосередженою, можливі замкнутість, страх, важке налагодження контакту, агресивність чи депресія; 2) пристосувальний – (24 міс.), упродовж якого дитина шукає лінію поведінки, яка б задовільнила батьків, відбувається ломка діючих стереотипів поведінки дитини. Якщо у неї відсутні навички для життя в сім'ї, може стати вередливою чи діяти на зло, або повернутися до колишнього способу життя; 3) звикання, коли дитина адаптується, але може випробовувати прихильність батьків. Труднощі адаптації виникають найчастіше в підлітковому віці через: замкнутість, агресивність, відчуженість, відсутність взаєморозуміння; 4) етап «штилю», усвідомлення взаємного зв'язку або причетності (від 11 міс. до 24 міс.), коли знижується рівень напруження в сім'ї, з'являються позитивні зміни у відносинах, покращуються показники розвитку дітей; 5) етап розчарування чи депресії (усвідомлення проблем, пов'язаних з прийомом дитини у сім'ю), що може виявлятися несподіваним «вибухом», що виражається в незадоволеності

практично у всіх сферах функціонування сім'ї. Усиновлені діти починають оцінюватися як агресивні чи асоціальні, тому часто на цьому етапі відбувається відмова від дитини. Вибух може переходити у депресію і сім'я починає переживати кризу ідентичності сім'ї, що характеризується усвідомленням проблем і відповідальності; 6) етап ухвалення проблем (ухвалення нової сімейної ідентичності і завершення процесу формування нової сімейної системи [4, с. 138]).

Проблемами адопційних сімей найчастіше є: відчуття невпевненості і страху у батьків; невідповідність усиновленої дитини уявленням батьків; ступінь прийняття дитини; становище дитини у сім'ї; відносини між рідними батьками і усиновителями; відносини усиновлених дітей з їх кровними батьками; дезадаптована атмосфера в сім'ї; відсутність ціннісних орієнтирів і правил побудови взаємовідносин у сім'ї; неадекватний стиль спілкування та поведінка батьків; проблема покарань та відсутність досвіду взаємодії у процесі виховання дитини; емоційна холодність, нерозуміння; порушення у поведінці дитини та погані звички; емоційна нестійкість усиновленої дитини.

Вищезазначені проблеми адаптації усиновлювачів і дитини засвідчують необхідність підготовки прийомних батьків та здійснення соціального супроводу таких сімей.

Супровід (згідно з поглядами О. Шпака, Н. Угляренко) – це особлива форма здійснення пролонгованої соціальної, психологічної і педагогічної допомоги в ситуації нового способу життєдіяльності, що передбачає пошук прихованих резервів людини, активізації готовності покладатися на власні можливості. Основний акцент у супроводі робиться на створенні умов для природного розвитку та підвищення потенціалу особистості [9, с. 5].

Соціальний супровід – це діяльність соціального працівника, спрямована на створення оптимальних соціально-психологічних умов розвитку прийомних дітей та дітей-вихованців у прийомних сім'ях [3, с. 12].

Відповідно до «Порядку здійснення соціального супроводження прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу», поняття «соціальне супроводження прийомних сімей» – це робота, що передбачає здійснення групою фахівців центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді заходів, спрямованих на забезпечення належних умов функціонування прийомної сім'ї, зокрема надання соціальних послуг [8].

Соціальний супровід може здійснюватися щодо адопційної сім'ї, усиновлених дітей, якщо ця діяльність не порушує таємницю усиновлення, за бажанням і згодою таких сімей.

Метою соціального супроводу є створення умов для розвитку дитини, забезпечення її прав, врахування інтересів та потреб через надання

соціальних послуг. Завданням супроводу адопційної сім'ї є: сприяння адаптації дитини в сім'ї усиновителів, створення позитивного психологічного клімату, сприятливих умов розвитку дітей та захист їх прав. Зміст супроводу спрямований на: підтримку сприятливого сімейного середовища; адаптацію дитини в умовах нової сім'ї; забезпечення прав, підтримання контактів дитини з біологічними родичами; формування готовності до самостійного життя.

В основі супроводу адопційної сім'ї – модель «ведення випадку», що потребує послідовності дій: оцінки ситуації, визначення потреб, розроблення плану роботи, надання соціальної допомоги, оцінки ефективності послуг, корекції плану подальшої діяльності.

Технологія створення адопційних сімей передбачає залучення кандидатів в усиновлювачі поетапно: 1) інформаційно-ознайомчий етап, вибір кандидатів в усиновлювачі; 2) оцінювання потенційних усиновлювачів, що передбачає зустріч з ним, відвідування місця проживання, консультування з психологом, перевірка інформації, наданої кандидатами в усиновлювачі; розгляд комісією фахівців з питань сімейних форм опіки; проведення тренінгу для кандидатів в усиновлювачі; 3) схвалення кандидатів в усиновлювачі; перевірка документації; розгляд на засіданні опікунської ради; юридичне оформлення усиновлення; 4) влаштування дітей у сім'ю.

Виокремлюють такі етапи соціального супроводу: 1) початок супроводу; 2) перевірка документів; 3) оцінка потреб дитини та сім'ї; 4) планування супроводу; 5) реалізація супроводу сім'ї; 6) періодична оцінка результатів супроводу; 7) завершення супроводу [8].

На початку соціального супроводу сім'ї з адопційною сім'єю укладається договір/угода про здійснення соціального супроводу. У ньому прописуються права та обов'язки кожної із сторін, умови надання послуг, шляхи взаємодії, відповідальних за виконання зобов'язань.

Документи на дитину готуються службою у справах дітей і передаються батькам-вихователям. Інформація, що міститься в документах дитини, є корисною при оцінці її потреб. Оцінка потреб потребує визначення окремих сторін забезпечення й розвитку дитини: стан здоров'я, адаптація в сім'ї, стосунки з іншими, контакти з біологічними батьками, освіта, самостійність. Оцінка потреб дитини та можливостей сім'ї стають основою розроблення плану соціального супроводу.

План соціального супроводу має бути орієнтованим на основні проблеми: адаптацію дитини до нового сімейного середовища; здоров'я; при потребі – контакт з біологічними батьками; освіта; соціальні проблеми; фізичний розвиток; проблеми характеру; юридичні питання. Він містить проблеми,

які потребують вирішення; заходи щодо задоволення потреб дитини; терміни виконання; результати; та виконавців. Супровід здійснюється послідовно і містить: налагодження довірливих стосунків; вивчення сімейної атмосфери, умов; діагностування; формулювання проблеми, визначення потреб, планування цілей і завдань; визначення методів допомоги; критеріїв оцінки; розроблення плану дій, взаємодії; оформлення угоди; здійснення супроводу.

Основним етапом практичної соціальної допомоги сім'ї є здійснення соціального супроводу, коли здійснюється втручання по запланованих завданнях, проведення заходів із залученням, при потребі, інших фахівців. Здійснюються дії для розв'язання завдань, застосовуються методи інтервенції, оцінюється їх ефективність. Зміст роботи залежить від проблем і потреб сім'ї. Можуть проводитися: бесіди, соціально-психологічні і правові консультації, тренінги, індивідуальні програми; психолого-педагогічна корекція; соціально-психологічна реабілітація та ін.

Підсумковий етап (завершення супроводу) припинення, стабілізації передбачає: оцінку змін у процесі супроводу і після завершення; вивчення нових потреб; розробку нового плану допомоги чи завершення роботи; згортання соціального супроводу; закріплення змін.

Під час здійснення супроводу адопційної сім'ї, соціальний працівник реалізує низку функцій: оцінюючу (виявлення потреб і ресурсів); допоміжну (надання послуг); організаційну (об'єднання допомоги різних установ і фахівців); освітньо-виховну (забезпечення необхідними знаннями і навичками); консультативну; посередницьку (спрямування до інших фахівців); координаційну (координація допомоги різних установ, фахів); адвокатську (захист прав та інтересів); адміністративну (планування заходів, допомога і оцінка її ефективності); аналітичну (збір та аналіз інформації для прийняття рішень).

Соціальний супровід адопційної сім'ї відбувається через надання комплексу соціальних послуг: правових; психологічних; соціально-педагогічних; соціально-економічних соціально-медичних; інформаційних.

У процесі соціального супроводу реалізуються такі форми роботи: відвідування сім'ї, бесіди, організація зустрічей, діагностика, навчання, проведення тренінгів, організація груп взаємопідтримки, написання листів, клопотань, звернень, документування тощо.

Ефективність функціонування сім'ї оцінюється за критеріями: фізичний і психологічний стан дитини; її соціальна поведінка і адаптація; пізнавальні здібності; самостійність; стосунки; умови життєдіяльності.

Підставою припинення соціального супроводу є вирішення проблем у сім'ї. За результатами

здійснення соціального супроводу сім'ї готується звіт про підсумки соціального супроводу, що містить визначення причин завершення соціальної роботи з сім'єю.

Висновки. Отже, організація соціального супроводу дітей із сімей, які перебувають у складних життєвих обставинах, а також їхніх батькам, сприятиме успішній адаптації в нових, змінених умовах, формуватиме їх здатність самостійно і відповідально будувати власне життя.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Бадора С. Теорія і практика опікунства в Польщі. Івано-Франківськ, 2000. 252 с.
2. Віцукаєва К. Соціальний супровід клієнта: навч. посібн. Одеса: вид-во Букаєв В. В., 2017. 322 с.
3. Капська А. Соціальний супровід різних категорій сімей та дітей: навчальний посібник. Центр учбової літератури, 2012. 232 с.
4. Пенішкевич, Д. Соціальна педагогіка : модульна технологія навчального курсу: навчальний посібник для студ. вищ. навч. закл. Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2010. 496 с.
5. Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування: Закон України від 13.01.2005 року № 2342-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2342-15#Text>
6. Про соціальні послуги»: Закон України від 17.01.2019 № 2671-VIII. URL <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text>
7. Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю: Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2558-14#Text>.
8. Порядок здійснення соціального супроводження прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу: Наказ Міністерства молоді та спорту від 23.09.2009 N 3357 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0966-09#Text>
9. Шпак О., Угляренко Н. Соціально-педагогічний супровід у системі адаптації молодого вчителя. Молодь і ринок. 2005. № 5 (15). Одеса ГО «Південна фундація педагогіки», 2011. С. 5 – 10.